

СТРУКТУРНА МОДЕРНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

В статті визначаються така категорія, як «модернізація», що належить до провідних структурних, концептуальних ознак трансформації або транзиту як певної проекції західних моделей розвитку на культури колишнього табору СРСР. Все це спонукає до зовсім невтішних прогнозів, а інколи розпачу, бо абстракція «модернізація» майже ні про що не говорить. Якщо на рівні економіки вона працює в контексті зміни інфраструктури, то на рівні політичних, ідеологічних систем, пов'язаних з інституалізацією громадянського суспільства, виглядає метафорою.

Вступ. Структурні перетворення соціальних систем не можуть бути абстрактними. Вони не зводяться до тої модернізації, яка може бути суто косметичною або здійснюватися у рамках маркетингових дефініцій і трансформації. Маркетизація, яка відбувалася з гайдаромікою, призвела до шоквої терапії і до того колапсу, в якому знаходилася вся низка країн колишнього СРСР. Складно розігрується й російська карта.

О. Мотиль робить висновок: «Хоча видається, що Україна стане ще залежнішою від Росії ніж зараз, у цьому немає нічого трагічного. Якщо російські еліти залишаться прозахідними і продовжать розвивати свою країну в більш демократичному ринково орієнтованому руслі, російсько-українські стосунки будуть схожими у кращому разі на стосунки США і Канади. У гіршому – США і Мексики. Песимісти могли б сказати, що Росія стикається ще з більшими перешкодами демократизації, маркетизації, ніж Україна. Тоді оптимісти могли б висунути контраргументи, що якщо і коли Росія знову змінить свій курс, західні політики втрутаються і відновлять тісніші стосунки з Україною – за умови могли б сказати у свою чергу песимісти, що тривалі зв'язки з паразитичною Росією, не зроблять Україну ще більш не здатною до реформ» [6, с. 40]. Після виходу у світ цього видання пройшло десять років, різко помінявся вектор українсько-російських відносин. Шантаж, анексія, блокпости і терор стають реальністю наших днів.

Справа в тому, що сама суть модернізації зводиться до того перманентного процесу, який в свій час Микита Хрущов визначив як «наздогнати і перегнати Америку». Перегнати вже не вдасться, але ж

треба наздогнати. І ця потреба без кінця наздоганяти, наздоганяти, наздоганяти, ця другосортність або нижчевартість цих країн, які так невдало назвали країнами третього світу, звичайно, характеризує не весь соціокультурний комплекс, що визначає образ світу, образ людини і цінності буття в цьому світі. Але ми вже звикли до маркетингового підходу. Звикли до вузько політичних дефініцій. До ідеологічних схем. І вже в цьому коридорі, достатньо тісному, відбуваються ті складні деформації, трансформації, де культури нівелюються, трансформуються і кидаються на поміст низьких смаків, замінюються масовою культурою або культурою більш низького гатунку.

Аналіз публікацій та досліджень. Проблематиці модернізації економіки та соціального потенціалу пострадянських країн присвячені роботи В. Андрущенка, Є. Бистрицького, А. Гілева, М. Рябчука [1; 2; 3; 8], проте є малодослідженими аспекти модернізації як метакультурного явища та фактору глобалізації.

Мета статті – визначити соціокультурні детермінанти модернізації соціального потенціалу пострадянських країн як складової транзитологічної парадигми.

Основна частина. Весь цей перебіг подій потребує, щоб кожна країна намагається шукати свою домінанту: релігійну, як це, наприклад, визначають ісламські фундаменталісти; культурну або націоналістичну, як це визначають зараз, зокрема, в Україні. Попередня її спроба, коли у владу йшли літератори і намагалися гуманізувати політику виявилась невдалою, бо вони швидко перетворилися на ще гірших бюрократів, ніж комуністичні діячі.

Т. Кузьо помітив що транзитологія колишнього комуністичного світу зосереджується на питанні демократизації та маркетингу. В той час, як потрібно знайти середній термін, який він визначає як інституалізацію. Інституалізацію потрібно розглядати в широкому, не лише об'єктному визначенні в нормах, інститутах, кількості партій, наприклад, яких достатньо, а в діючих нормах, спонуках, які приводять ті чи інші партії до влади. Цей автор відмічає: «Розглядаючи невідповідності одночасних перетворень, науковці часто звертаються тільки до проблем створення ринкової економіки і одночасно демократизації. Рідко, коли вчені розглядають несумісність державно інституційного і державно громадського будівництва з демократизацією і маркетинговою» [5, с. 46].

Можна сказати, що йдеться про певний синкретизм. Це той нероз'єднаний вузол, який не можна розглядати поодиночки як демократизацію, маркетингову, інституалізацію, а також національне громадянське будівництво (чотири частки модернізації). Тобто громадське

суспільство – це та структурна реальність соціуму, яка водночас не виникає. Потрібен певний етап і потрібні певні кроки зростання для того, щоб воно виникло. І намагання все просто звести до перетворень, до структурних перекомбінацій, перебудовань залишається абстрактним прогнозуванням непередбачених результатів.

До речі, це стосується й глобалізації. Л. Голмс наводить 13 чинників, які зумовлюють більшу всеохопність посткомуністичних перетворень, порівняно з соціальними перетвореннями, що відбуваються раніше в інших регіонах світу:

- зростання рівня суверенності і націоналізму;
- поганий розвиток демократичної і політичної культури і незрілі суспільства:
- велике очікування і надмірна віра у лідерів при їхній обмеженій здатності проводити швидкі зміни;
- неповага до інституцій: існує потреба у вихованні колективної довіри до держави, верховенства права і конституції;
- скептичність щодо великих теорій;
- ідеологічний вакуум за відсутності базової загальносприйнятної ідеології та основних принципів;
- безладдя і вакуум у сфері моралі;
- загальна всеохопна революція;
- брак динамізму у трансформативних процесах;
- нестабільність: немає загальної згоди щодо темпів послідовності при частих змінах урядів;
- поширеність почуття незахищеності;
- менша доступність закордонної допомоги, ніж це було на ранніх етапах перетворень;
- проблема легітимації: старорежимні еліти, яким суспільство не довіряє, залишаються на своїх місцях» [9, с.47].

Можна продовжити цей список. В кожній країні трансформації відбуваються в своїх модифікаціях, але головне, що блок, який визначений цим автором як чотирьохскладова компонента транзитології, включає в себе демократизацію, інституалізацію, маркетизацію, а також формування національного громадянського суспільства. Ця сукупність є системою матрицею, що потребує не лише модифікацій та структурних перетворень, а перетворень системних, які визначаються певною ментальністю і культурою. Фактично це й складає антропний фактор модернізації соціального потенціалу.

Так, зрештою в Україні та Росії очікувалася більш швидка мобілізація трансформаційних процесів, а в Каспійському регіоні вони виглядали більш проблемно, але зараз усі країни вирівнялися, і тут

неабияким фактором є наявність енергетичних ресурсів як базового чинника інтеграції в світовий європейський простір. Виходячи з того, що формальна юридична структура вже була детально визначеною, у 1990 році був прийнятий «Закон про економічний суверенітет України», «Закон про форми власності», а також «Про оренду державної власності».

Адже, важливо, що вони залишаються суто формальними і стикаються з цілою купою підзаконних актів, які впроваджуються «законом життя». Кожна нова команда, яка приходить до влади, намагається трансформувати цей підзаконний комплекс впровадження в життя цих законів, виникає безкінечна чехарда з правилами гри, що ніяк не приваблюють до себе.

Якщо до здобуття незалежності економіка України залежала від СРСР і одна третина обсягу продукції обмінювалася в цьому просторі, то після проголошення незалежності Україна, стала відкритою країною і практично проблема експорту та імпорту товарів була знята. Вона відповідає аналогічним показникам: Канади, Бразилії, Італії та інших розвинутих країн. Крім того Україна стала суб'єктом міжнародних фінансових ринків. Виникає можливість взаємодії з національними транскорпораціями через прямі іноземні інвестиції. Але ці можливості реалізуються вкрай повільно і неефективно.

Отже, всі дослідники сходяться до того, що Україна на стартових позиціях мала кращі показники, ніж інші країни. Однак нерішучість у проведенні економічних перетворень і той шок, який відбувся від розриву громадських зв'язків з іншими союзними республіками, відкинув економіку країни на декілька десятиліть назад. Інноваційна модель розвитку потребує різних системних складових, які в Україні існують в неповній мірі. Зокрема відчувається нестача енергоресурсів, а це прив'язує до Росії.

Металургійне виробництво і взагалі вся сфера, яка залишилася від колишнього СРСР, машинобудівні комплекси, наприклад, залишилися в старих структурних рамках технологічних ознак. Модернізація їх відбувається досить повільно, якщо взагалі відбувається. Завищені ціни на паливо створюють ситуацію, яка інколи приводить до колапсу і до зникнення певних виробничих комплексів.

С. Колчин висуває свою матрицю модернізації економіки. Він пише: «В ланцюгу: інвестиції, наука і технології, менеджмент, людський капітал, кожний ресурс, в теперішній час є слабким ланцюгом. Це свідчить про песимістичну оцінку перспектив масштабної прискореної модернізації економіки України» [4, с. 100].

Отже, економічний підхід оперує майже тими ж самими складовими, які зазначали соціологи та політологи Заходу, але в контексті економічної моделі. Цей же автор відзначає що іноземний капітал інвестування в Українську економіку не перебільшує 5-8 %, в порівнянні з Казахстаном, де ця цифра наближується до 33 %, в Естонії до 90 %. Таким чином, можна бачити, що прямі іноземні інвестиції, які є основним фактором модернізації економіки не діють як важливий акт глобалізаційних процесів. Складна ситуація і з науковим потенціалом, хоча за кількістю наукових робітників країна займає одне з перших місць в світі. Відчувається відтік спеціалістів на Захід. Україна в більшості орієнтована на старі технології, не спроможна до такої модернізації, як, наприклад, Китай і інші країни третього світу.

Цікавою є оцінка цього російського економіста і політолога щодо перспективи відношень України і ЄС: «На наш погляд, співробітництво з Євросоюзом, яке намічається в рамках європейської політики сусідства (ЄПС) навряд чи може привести до справжнього «інноваційного прориву» в українській економіці. Євросоюз і не ставить таких завдань. Мета ЄС в Україні і в цілому поясі «східноєвропейських сусідів» є більш прагматичною: наблизити правові, навчальні і технічні стандарти, покращити інституційне середовище і в цілому інвестиційний клімат, щоб європейські інвестори могли активно працювати на українському ринку і мали тут надійні гарантії своїх вкладів» [4, с. 108].

Цей прогноз звичайно є проросійським. Але в Україні відбулася, особлива після Євромайдану, своєрідна мегаорієнтація на ЄС. ЄС буквально стає новітньою релігією середнього класу та молоді. Чи слід відмовлятися від контакту з Росією, від всіх тих контактів які існували протягом десятиліть в СРСР? Наскільки це питання є актуальним після анексії Росією Криму і підживлення громадянської війни на Сході України?

Можна, однак, стверджувати, що не можна різко змінити плюси на мінуси, а просхідний і прозахідний варіант визначити як пріоритетні. Перспектива і розвиток мають бути відповідними до стандартів ЄС і орієнтовані на Євроінтеграцію. Проте розігрується безкінечна карта конфронтаційного позиціонування, де США, ЄС, Росія, Китай впливають на трансформацію геополітичних векторів розвитку та модернізації пострадянського простору.

Конфронтація, звичайно, не призводить до системного бачення проблем глобалізації і, більше того, цілісного врегулювання цих проблем. Ідея побудови єдиного економічного простору між Росією, Україною, Білорусією і Казахстаном, що була ініційована В. Путіним,

стала не актуальною після військових подій в Україні. Вже Білорусь та Казахстан думають, як захистити себе в умовах аморальної анексії та тотальної брехні. Проте Митний Союз інтенсивно презентується як гіперекспансіоністська політика Росії.

Виникає цікава спокуса, або реалізувати євразійський проект Росії і стати в чергу за російським капіталом в контексті інтеграційних модулів, яких вже достатньо на території колишнього СРСР, або шукати альтернативні варіанти. Президент О.Г. Лукашенко використовує два варіанти. З одного боку, він виголошує ідеологічно свою належність до проросійської орієнтації, а, з іншого боку, шукає інші варіанти. Так, поліцентризм стає висхідним і вихідним в державній політиці Білорусі. Втім, наскільки його буде підтримувати Росія, імперські амбіції якої зростають?

Країни Балтії, на відміну від інших країн СРСР, знаходяться в кращій позиції, бо вони вступили швидко в ЄС, а в складі СРСР знаходилися не так довго. Це призводило до того, що модернізація там відбулась набагато простіше і була пов'язана зі сприятливими геополітичними умовами, що перетворили регіон в сухопутний морський міст між Сходом і Заходом. Це дало величезну долю здобутків від транзиту між Росією і Європою, а також від фінансових операцій. Важливо, що ці країни більш рішуче здійснили інвестиції в свою економіку.

В Естонії накопичений об'єм міжнародних інвестицій склав 97,2 % в 2006 році. В Латвії і Литві відповідно 33,1 % та 33,6 %. Втім такі показники були можливі саме за умови геополітичних і геоекономічних обставин. Бурхливий розвиток відбувається в плані інформаційної економіки. Так, в країнах Балтії виникає той ринок, який починає конкурувати навіть з китайським. Розвиток інформативної економіки перетворює балтійський анклав в один із найбільш конкурентоздатних на території пострадянського простору.

Отже, якщо порівняти темпи модернізації структурних перетворень в Україні, країнах Балтії, Молдови, Білорусії, то вони вражають своїми контрастами, але ці країни в геополітичному і в географічному положенні є певними буферними зонами, перехідними від Росії і країн центральної Азії. Проте і Росія, і країни центральної Азії знаходяться в кращому положенні саме через ті обставини, що тут існує наявність великих енергетичних ресурсів. Ці країни спеціалізуються переважно на транзиті ресурсів. Так, Казахстан має величезні мінеральні та енергетичні ресурси. Він займає одне із перших місць в світі по запасам цинку, вольфраму, друге місце по запасам срібла, свинцю, хроміту, третє – міді, марганцю, а по запасам золота виходить в першу десятку.

На долю країни прибуває приблизно 8 % світових запасів залізної руди і близько 25 % урану. За запасами нафти займає 13 місце в світі, нафтовий показник Казахстану на ділянках суші складає 3,6 млрд. тон, по газу близько 2 трильйонів кубічних метрів. Запаси Казахської території шельфу складають порядку 15 млрд. тон. [4, с. 67].

Ці данні свідчать про те, що країна може не турбуватись про свій економічний розвиток і не турбуватись про високі технології, як це робить Китай, виходячи з своїх ресурсних обставин і економічного потенціалу. Але така позиція є марною, вона швидко відсувається вбік сировинних додатків високо технологічно озброєних країн і потребує модернізації технологічного потенціалу країни.

Звичайно, в промисловому виробництві провідні позиції займають анклав, що здобувають нафту, газ і інші енергоносії. Проте Казахстан також займається тим, що намагається адаптувати до умов ринкової економіки інші національні сфери своєї культури, зокрема науку, культуру і ін. Це одна із мобільних і потенційно відкритих країн, яка активно приймає участь в різних напрямках взаємодії з країнами, які проявляють інтерес до енергоносіїв цієї країни. Важливо сказати, що країни Каспійського регіону в силу своєї ментальності не могли прийняти тої шокової терапії, яка так швидко призвела до модернізації економіки в країнах Балтії.

Так, зрештою в Узбекистані перехід на ринкові умови господарювання розтягнувся на певний час завдяки тому, що тут існує багато непрацевдатних, зокрема, пенсіонерів, дітей до сімнадцяти років, непрацюючих, багатодітних жінок. Ця демографічна умова призвела до актуалізації значного природного і виробничого потенціалу, а також ресурсів, які оцінюються сумою порядку одинадцяти трильйонів доларів. Призвела до того, що в цій країні лібералізація економіки і реформи щодо лібералізації всіх субструктур інституцій виглядають поки що нездійсненими в певній мірі. Так, держава встановлює ціни на бавовну і зерно через держзамовлення. Її контроль зберігається в ціноутворенні, розподілі кредитів і валютному регулюванні при високому рівні державної присутності в економічній сфері.

Про високий рівень державної присутності в економічній сфері, говорять наступні показники: бюджетні доходи складали від 35 % до 45 % ВВП, доля державних інвестицій в їх загальному об'ємі – 20 %, незначний об'єм нецентралізованого експорту. Держава підтримує крупні і середні підприємства, поступовість їх перепрофілювання і приватизації, що дозволило уникнути значного спаду виробництва промислової продукції [9, с. 189].

Отже, принципи шокової терапії не завжди спрацьовують, вони спрацьовують краще в буферних зонах, орієнтованих на транзит, на швидку маркетизацію торгівлі, але там, де вони пов'язані з традиційним патріархальним укладом, з виробництвом, яке потребує значних зусиль, саме таким є виробництво бавовни в Узбекистані, є не ефективними. Потрібні інші підходи, саме це і було визначено керівництвом цієї країни.

Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, відносять до групи найбільш бідних країн світу, не дивлячись на те, що вони мають значні природні ресурси, вони знаходяться на достатньо низькому рівні економічного розвитку. Отже, ми бачимо ту картину стагнації, яка існує і продовжує існувати в тих країнах, де утворилися напівдиктаторські режими, де далеко не лише до демократичних перетворень, але й до структур громадянського суспільства.

Висновки. Утворення диктаторських режимів у країнах пострадянського простору, сповнених середньовічних норм життя і ментальності, відкидає суспільство далеко від доби модерну. Це свідчить про те, що розпад СРСР виявився по-різному руйнівним для різних країн.

Якщо шокова терапія спрацювала у буферній зоні країн, а також країнах, які більше пов'язані з транзитом товарів, нафти, газу, то країни, які не мають енергетичних ресурсів, або мають величезні ресурси при нерозвинутому інституалізованому економічному секторі, знаходяться у занепаді. Отже, можна стверджувати, що сама позиція структурної модернізації, яка висунута західними транзитологами, політехнологами, виглядає вкрай неоднозначною для різних країн. Системна домінанта цієї модернізації у кожній країні має бути орієнтованою на той чи інший енергетичний ресурс, а також економічний потенціал, пов'язаний з виробництвом сировини та ін.

Географія структурної модернізації є вкрай строкатою, різниця темпів змін залежить від географічних, геополітичних, енергетичних чинників. Можна задати питання: а, якщо прийняти китайську модель і здійснювати всі структурні модифікаційні перетворення саме у форматі адаптивної стратегії? Саме в контексті китайської адаптаційної моделі, залишаючи ідеологічні чинники і всі ті механізми, які зараз функціонують в країнах СНД? Таке питання виглядає не просто риторичним, але й утопічним. На жаль, Росія, Україна і інші країни колишнього СРСР, не мають такої історичної спільності, як Китай. Республіки колишнього СРСР були і є настільки різними за своєю ментальністю, за своєю економікою, за своєю релігією, за своєю культурою, що комуністична ідеологія не змогла і не зможе стати

адаптивним буфером і стримуючим фактором модифікації пострадянського простору.

Тому припустити таку можливість, як це роблять неокомуністи, можна, але вона є непродуктивною. Стан, яким чином виходять країни із кризи, виглядає не адекватним і не співмірним з тими даними, які мають ці країни, із географічним, геополітичним положенням цих країн, з їх енергоресурсами. Особливо це стосується країн, так званої «буферної зони», таких, як Білорусь та Україна.

Зокрема, можна стверджувати, що цей безкінечний варіативний або компромісний простір, який потребує шукати шляхи існування двох анклавів – євразійського та європейського – має свою рацію. Модернізація економіки, соціального потенціалу в цілому країн СНД потребує узгодженості, але вона не може здійснюватися на декларативних засадах, які формуються на рівні дискурсивних, клубних, риторичних методологій.

Бібліографічний список:

1. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. – К. : ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2005. – 498 с.
2. Бистрицький Е. Посткомуністична філософія посткомуністичної доби / Євген Бистрицький // Політологія посткомунізму. – К. : Політична думка, 1995. – С. 13 – 67.
3. Гилев А. Межэлитные взаимодействия в условиях «цветных революций» / А. Гилев // Вестник Пермского университета. Серия «Политология». – 2007. – № 2. – С. 109 – 122.
4. Колчин С. В. Энергетические проблемы национальных экономик: структурные изменения и энергетическая безопажность / С. В. Колчин // Постсоветское пространство в глобализирующемся мире. Проблемы модернизации. – СПб. : Алетейя, 2008. – С. 64 – 87.
5. Кузьо Т. Пострадянські перетворення в Україні: теоретико-порівняльний аспект / Тарас Кузьо // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація. – К. : Видавничий дім «КМ академія», 2004. – С. 45 – 71.
6. Мотиль О. Україна в теоретичній перспективі: песимистичні прогнози, оптимістичні контаргументи та одна чи дві провокації / О. Мотиль // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація. – К. : Видавничий дім «КМ академія», 2004. – С. 30 – 45.
7. Постсоветское пространство в глобализирующемся мире. Проблемы модернизации. – СПб. : Алетейя, 2008. – 312 с.

8. Рябчук Н. Украинская посткоммунистическая трансформация: между дисфункциональной демократией и неконсолидованным авторитаризмом [Электронный ресурс] / Н. Рябчук. – Режим доступа : <http://polit.ru/article/2010/06/01/ukraine>
9. Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація. – К. : Видавничий дім «КМ академія», 2004. – 362 с.

В статье определяются такая категория, как «модернизация», которая принадлежит к ведущим структурным, концептуальным означающим трансформации или транзита как определенной проекции западных моделей развития на культуры лагеря СССР. Все это побуждает к совсем неутешительным прогнозам, а иногда отчаянию, потому что абстракция «модернизация» почти ни о чем не говорит. Если на уровне экономики она работает в контексте изменения инфраструктуры, то на уровне политических, идеологических систем, связанных с институционализацией гражданского общества, выглядит метафорой.

In the article determined such category, as «modernization» which belongs to the leading structural, conceptual signs of transformation or transition as certain projection of western models of development on the cultures of the former to the USSR camp. All of it induces to the quite sad prognoses, and sometimes to despair, because abstraction «modernization» almost about anything does not talk. If at the level of economy it works in the context of change of infrastructure, at the level of the political, ideological systems, related to by determination of institutes of civil society, looks a metaphor.